

Григорій Аркушин

ПОЛІСЬКІ ТОПОНІМИ В ЛИСТАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ТА СУЧАСНА ПРОБЛЕМА ЇХ НАПИСАННЯ

У листах Лесі Українки найбільшу частотність виявляє топонім *Колодяжне*, оскільки це родинне гніздо Косачів. Його словозміна: *Колодяжне, Колодяжного, в Колодяжне, у Колодяжному, adieu, Колодяжне*. Хоч поруч поетеса вживала і форми – з *Колодяжна, у Колодяжні*. А яку форму вважати правильною?

На прикладі інших поліських ойконімів автор радить уживати народнорозмовні форми.

Ключові слова: Полісся, Волинь, топонім, правопис.

Як відомо, діти чернігівця Петра Косача і полтавчанки Ольги Драгоманової „так органічно зрослися зо всім колодяженсько-полісько-волинським, що уважали себе [...] потім усе життя [...] за волянців-поліщуків” (зі спогадів Ольги Косач-Кривинюк [10, 37]). Особливо закохана в Полісся була Леся.

Як і більшість її сучасників, Лариса Петрівна не відділяє Волинь від Полісся, що видно з її листів: „Властивий найрідніший рідний край для мене – Волинь...” [13, XI, 33]; „...найгірша помилка мого життя – се що я зросла у волинських лісах, решта все тільки логічні наслідки. А проте я не згадую лихом Волинських лісів” [13, XII, 373]; пор. загальновідоме: „Ой чи так красно у якій країні, як тут, / на нашій рідній Волині!” [13, I, 83] та слова Олени Пчілки: „В Колодяжному Волинь оточувала нас, можна сказати, з усіх боків” [10, 85]. За нашими підрахунками, в листах, уміщених у X–XII томах Зібрання творів Лесі Українки, топонім *Волинь* ужитий 13 разів, і лише 3 рази *Полісся* (здебільшого з негативною характеристикою), напр. „...всі мої хірурги не хвалили *Полісся* для життя людей з туберкульозом” [13, XI, 51];

пор. ще: „Коли б то там Михалеві не завадило в наших поліських сторонах – боюся я того клімату” [13, XII, 233].

То де ж *Волинь*, а де *Полісся*? Леся Українка дає гумористичну відповідь: „Зрештою, на Кавказі сам чорт не розбере, де та малярія єсть, а де її нема, тут про се так само трудно допитатись, як про те, з котрого села на Волині починається Полісся” [13, XII, 103–104] (пор. відповідь на це питання одного нашого респондента із с. Городище Ківерецького району Волинської області: „Полісся починається за моїм хлівом”).

Через відсутність чіткої, а найголовніше – загальноприйнятої межі (чітко окреслена лише діалектна межа між поліським наріччям і двома південними) досить часто цю територію називають такою собі своєрідною контамінацією – *Волинське Полісся*, що стала досить уживаною; пор. зі спогадів Ісидори Косач: „...родина Лесина (батьки, брати й сестри) мешкали в селі Колодяжне, в Ковельському повіті на Волині. Вся родина дуже любила наше Волинське Полісся” [10, 317]; пор. ще назву словника О. Цинкаловського „Стара Волинь і Волинське Полісся” [15]. З усього видно, що Лесі більше подобалася назва *Волинь*, – у художніх творах онім *Полісся* ми не виявили. (Про розширення та звуження семантики оніма *Волинь* див. нашу статтю [1, 9–10]).

Щоправда, в листах не так уже й багато названо населених пунктів Волино-Полісся, пор. поліські топоніми: *Ковель*, *Колодяжне*, *Запруддя*, *Любитів*, *Чернігів* та ще відтопонімний прикметник – „у дядька Лева *Скулинського*” [13, XII, 379], що вказує на с. Скулин Ковельського повіту. Перерахуємо населені пункти на межі Волині і Полісся: *Київ*, *Новоград-Волинський*, *Жабориця* (тепер у складі селища Баранівка Новоград-Волинського району Житомирської області), *Здолбунів*, *Луцьк*, *Холм*, *Рівне*; відтопоніміні прикметники: з тією *торчинською* справою [13, XII, 130] (містечко Торчин), *звягельська* ісправниця [13, XII, 428] (Звягель – давніша назва Новограда-Волинського). Так само небагато власне волинських топонімів: *Кременець*, *Почаїв*,

Остроз, Радивилів [13, X, 89] // *Радивилів* [13, X, 318], „в селі *Мала Моцаниця в Дубенщині*” [13, X, 52].

Список поліських топонімів доповнює назва озера – *Нечімнеє* // *Нечімне*. Щодо частотності вживання, то поліському *Колодяжному*, родинному гнізду Косачів, немає конкурентів, пор.: назви *Рівне* і *Любитів* ужито по одному разу, *Новоград-Волинський* – 2, *Холм* – 3, *Чернігів* – 5, *Запруддя* – 7, *Луцьк* і *Ковель* – 11, а *Колодяжне* – 102 рази (лише *Київ* більше – 595 разів).

У листах ойконім *Колодяжне* ми виявили в таких відмінкових формах:

І

Н. в. *Колодяжне*, 18 – 91 [13, X, 115], як *Колодяжне* [13, XII, 361];

Х

Р. в. *Колодяжного* я тепер не боюся [13, XII, 105];

Д. в. –

З. в. в *Колодяжне* [13, XII, 176], нагадує *Колодяжне* [13, XII, 361];

О. в. –

М. в. у *Колодяжному* [13, XII, 114];

Кл. в. *Адїєи, Колодяжне!* [13, XI, 248].

І де б уже не була Леся Українка, а серцем линула в рідне *Колодяжне*, шукала навіть у кавказьких містечках подібності до нього: «Хоні трошки „трусобка”, але нічого собі – багато садків, просторі зелені двори, гори на горизонті, хоч само воно рівне, як *Рівне*, або як *Колодяжне*. Нагадує *Колодяжне* і те шосе, що проводить сюди з *Кутаїса*, бо по обидва боки глибокі рови, та й в самому *Хоні* багато ровів і *колодязів*. Словом, кавказьке велике *Колодяжне*» [13, XII, 361]. А в листі до матері в *Колодяжне* з Одеси 14 червня 1898 року Леся використала таку перифразу для свого рідного села: «Дуже мені вже хочеться додому, до тебе, „на тихі води, на ясні зорі”...» [13, XI, 52].

Листи Лесі Українки розкривають багатогранність душі поетеси, її помисли та устремління, тим паче, що вона неодноразово підкреслювала, що писати короткі листи не вмє. А до А. С. Макарової ще й зазначала: «Не дбайте Ви про те, як Ви пишете листи, пишете Ви їх вже ж не гірше, ніж я, а вже найкраще чоловік пише тоді, коли не думає про своє писання. Я до листів літературної критики не прикладаю, то мені можна писати без усякого страху. Що то вже [за] переписка, коли до неї треба „со страхом Божим и верою приступать!”» [13, X, 274].

Отже, „не прикладаючи літературної критики”, Лєся Українка, крім поданих вище відмінкових форм ойконіма *Колодяжне*, уживала й інші – „нелітературні”: з *Колодяжна* [13, XII, 366], у *Колодяжні* [13, XI, 377], тобто суто народні форми (щоправда, у пісні, записаній з голосу поетеси, ужито ще одну форму – „Ой у нашій *Колодяжні* стала новина” [13, IX, 343]). Так само поруч форм у *Ковель* [13, XII, 182], в *Ковелі* [13, X, 321], до *Ковеля* [13, X, 89], писала до *Ковля* [13, XII, 189]; пор. паспортизацію записаного фольклору: с. *Колодяжне, коло Ковля* [13, IX, 100] (так, як у народній пісні, – „Поїдь, поїдь, батечку, до *Ковля*, Купи мені, молодій, солов’я...” [8, 93] та в складанці – *Уз’єў рубл’є і поїхаў до Коўл’є*).

Мусимо зауважити: у листах жодного разу не виявлено форми *Колодяжно*, що активно побутує у мовленні сучасних жителів.

Усупереч народному словотворенню, офіційним вважається відтопонімний прикметник *колодяженський*, хоч у листах Лесі Українки – інші форми: від *колодяженської* (сторони) [13, X, 157], збірник *колодяжанський* [13, XII, 401], про новини *колодяжанські* [13 XII, 188], весілля *колодяжанські* [13, XII, 192]; пор. ще прислівник: говорячи *по-колодяжанськи* [13, XII, 411]. І лише один раз – з *кол[одяженських] записів* [13, XII, 313], але це словотворення не Лєсине, а редактора то́му, який так розкрив скорочення *кол.* В. Горпинич зауважує, що ад’єктоніми типу *річненський* (< Річне), *ривненський* (< Рівне) більш природні і

закономірні як російськомовні моделі, а в українському словотворенні закономірним є поява перед субморфом *-н-* рухомого [e] [3, 51]. Отже, все-таки *колодяженський* || *колодяжанський*, а не *колодяжненський*.

То яка існує проблема у написанні поліських топонімів? І чому вона існує? Річ у тім, щó брати за основу – народну форму чи олітературнену? У нашому випадку – *Колодяжно* чи *Колодяжне*? Звичайно, офіційними формами вважаються ойконіми у формі прикметника на *-е*: *Кримне, Дубечне, Сильне, Завітне, Привітне, Гайове, Радянське* і т. ін. (див., напр., працю В. Шульгача „Ойконімія Волині” [16]). Але все настійніше звучать слова на захист народних форм, пор. назви публікацій: „Називаймо, як зве народ” Бориса Тена [12], „Від Колодяжна до Головна” О. Ошуркевича [7], «Дубно чи „Дубне”?» О. Стрижака [11], „Проблеми правописної нормалізації назв населених пунктів Закарпаття” В. Добоша [4] та ін.

Іноді така „скинута” зверху назва повністю спотворює народну, пор. назви сіл Волинської області: офіційна *Гуща* – народна *Гища* (г'ішча), *Щедрогір* – *Щедрогорща* (шchedрогóршча; отже, з горами немає ніякого зв'язку) та ін. Не тільки в названих топонімах, а й у багатьох інших порушено основну вимогу українського правопису – „Українські географічні назви на письмі передаються відповідно до вимови за нормами українського правопису” [14, 115].

Ці названі в основному дотримано у виданому ономастико-діалектологічною лабораторією двотомному „Словнику мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель” [9]. У ньому назви населених пунктів подано за офіційним написанням – *Кримне, Липне, Сильне*, але поруч фонетичною транскрипцією наведено і місцеву вимову [кримнó], [ліпно], [сіл'но] (Ківерецький район) || [сил'но] (Любомльський район), тобто проведено чітку межу між давніми ойконімами на *-о* (як їх вимовляє народ) і новими на *-е* (*Весéле, Завітне, Привітне*). Перші походять із нечленних прикметників і відмі-

нюються як іменник *село* (тому з *Колодяжна*, у *Колодяжні*), а другі – як звичайні прикметники (з *Гайового*, у *Гайовому*).

Інша важлива проблема – це творення відтопонімних прикметників, бо часто офіційні „витвори” суперечать мовній практиці народу. Для наведення ладу в цій царині В. Горпинич видав „Словник географічних назв України (топоніми та відтопонімні прикметники)” [3], в анотації до якого сказано: „Це перший в історії української лексикографії нормативний словник відтопонімних прикметників української мови, побудований на матеріалах живого мовлення” [3, 2]. Наведемо декілька „волинсько-поліських” прикладів:

Городище – *городіський*, доп. *городищанський*, неправ. *городіщенський* [3, 106];

Жиричі – *жірицький*, неправ. *жиричівський* [3, 150];

Журавичі – *жура́вицький*, неправ. *журавичівський* [3, 153];

Зарічне – *зарічнянський*, неправ. *заріченський* [3, 165];

Іваничі – *іва́ницький*, неправ. *іва́ничівський* [3, 179];

Ківерці – *ківерéцький* [3, 196];

Локачі – *лока́цький*, неправ. *локачінський* [3, 233];

Милуші – *милу́ський* [3, 258];

Рівне – *рівенський* [3, 352] та ін.

Зі здобуттям незалежності України прокотилася нова хвиля перейменувань населених пунктів, здебільшого було повернуто давні назви. Саме в цей час змінили і назву *Ровно* на *Рівне*, при цьому надавши неоковирне найменування області – *Рівненська*.

Коли чи кому така заміна потрібна? І чи треба замінювати давні назви, напр., *Дубно* на *Дубне* [11]? І що це дасть? Доведе українськість їхнього походження? Адже й так відомо, що це українські населені пункти. І хоч подібну заміну офіційно проводять на білоруських та польських теренах, але все-таки місцева українська вимова збережена народом.

Наведемо деякі приклади.

Порівняйте місцеву вимову назв берестейських сіл і їхні „збілорусизовані” офіційні відповідники [5]: *Обы́лівчына* –

Абярóушчына, Огóво – Агóва, Ольхівка – Альхóвка, Отяты – Ацяты, Біла – Бёлая, Городэц – Гарадзéц, Гайківка – Гайкóўка, Кру́гль – Кру́глае, Мідна – Мёдна, Пэтькы – Пёцькі та багато ін.

Порівняйте також місцеві назви підляських сіл і їхні польські офіційні відповідники [6]: *Огородники – Ogrodniki, Янівка – Janówka, Дубровиця Велика – Dąbrowica Duża, Заболоття – Zabłocie, Колода – Kłoda, Костомолоти – Kostomłoty, Яблочин – Jabłeczna* та ін. Хоч як не міняй народних назв сіл, але їхню „українськість” ще не швидко вдасться приховати.

Отже, все-таки треба виконувати вимогу українського правопису – українські географічні назви на письмі передавати відповідно до вимови, тобто називати так, як їх зве народ.

В. Добош, пишучи про цю проблему, підсумував свої спостереження так: „...Наявність в українській мові з найдавніших часів двох морфологічних типів назв населених пунктів середнього роду з суфіксами *-ов-, -ин-, -н-*, а саме назв – іменників на *-ово, -ино, -но*, що відмінюються, як іменники середнього роду II відміни типу *село*, та назв прикметникового типу на *-ове, -ине, -не*, що відмінюються, як прикметники типу *дубовий, дубова, дубове*, – це реальні факти, які з точки зору історії української мови є цілком закономірними, повністю відповідають її сучасним нормам і, безумовно, заслуговують на офіційне узаконення в нашій мовно-правописній практиці. І чим швидше, тим краще для загальної справи” [4, 162]. До цих слів, як кажуть, нічого додати – ці настанови треба виконувати.

Література

1. Аркушин Г. Дублетні назви топооб’єктів Західного Полісся // *Мікротопонімія на pograniczych językowo-kulturowych.* – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2005. – S. 9–15.
2. Горпинич В. О. Історія ад’єктоніма Ровенський (Рівенський, рівненський) в українській мові // *Мовознавство.* – 1993. – № 1. – С. 47–52.
3. Горпинич В. О. Словник географічних назв України (топоніми та відтопонімі прикметники). – К.: Довіра, 2001. – 526 с.

-
4. Добош В. І. Проблеми правописної нормалізації назв населених пунктів Закарпаття // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні: Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5-6 травня 1992 р.).– Ужгород, 1993.– С. 156–163.
 5. Заїка З. М. Слоўнік тапонімаў і адтапанімічных дэрыватаў у арэале заходнепалескіх гаворак.– Брэст, 2001.– 68 с.
 6. Лесів М. Українські говірки у Польщі.– Варшава: Укр. архів, 1997.– 492 с.
 7. Ошуркевич О. Від Колодяжна до Головна // Волинь.– 1995.– 12 верес.
 8. Пісні з Волині.– К.: Муз. Україна, 1970.– 333 с.
 9. Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель: У 2-х т. / Упорядкув. Г. Л. Аркушина.– Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006-2007.
 10. Спогади про Лесю Українку.– К.: Дніпро, 1971.– 483 с.
 11. Стрижак О. Дубно чи „Дубне”? // Мовознавство.– 1968.– № 2.– С. 74–75.
 12. Тен Борис. Називаймо, як зве народ // Рідне слово.– Вип. 8.– К., 1974.– С. 95–97.
 13. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т.– К.: Наук. думка, 1976–1979.
 14. Український правопис.– К.: Наук. думка, 2000.– 236 с.
 15. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся: У 2 т.– Вінніпег, 1984–1986.
 16. Шульгач В. П. Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник.– К.: Київ, 2001.– 189 с.

Arkuszyn G. Polissya Toponyms in Lesya Ukrainka's Letters and the Modern Problem of their Spelling.

Toponym *Kolodyazhne* (Колодяжне) has a high frequency in Lesya Ukrainka's letters, as it is the Kosatchs' family estate. Although the writer used spoken forms of this word – *from Kolodyazhna, in Kolodyazhni*. Which form is right?

By the exampl of the other Polissya toponyms the author suggests to use spoken forms.

Key words: Polissya, Volyn, toponym, spelling.